

**СТРУКТУРА КОРЕСПОНДЕНТСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЕПІСТОЛЯРНОГО
ФОНДУ ГРАФА С.Р.ВОРОНЦОВА, ЯК ДЖЕРЕЛА З ДИПЛОМАТИЧНОЇ
ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКО-АНГЛІЙСЬКИХ ВІДНОСИН КІНЦЯ ХVІІІ –
ПОЧАТКУ ХІХ СТ.**

Морозова Ірина Володимирівна, аспірантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація

У статті наведений аналіз кореспондентських зв'язків епістолярного фонду графа С.Р.Воронцова, як джерела з історії російсько-англійських відносин кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст.. Здійснено групування листів за адресатно-тематичною та хронологічною ознакою. Визначено структуру епістолярного фонду, у якій визначено три групи кореспондентів, листування з якими є найбільш репрезентативним, тобто найбільш значимим джерелом з історії російсько-англійських відносин кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст.. Дослідження проведено на матеріалі «Архіву князя Воронцова» під редакцією П.І.Бартенева, «Матеріалів до життєпису графа Н.П.Паніна» під редакцією О.Г.Брікнера, документів Російського державного архіву старовинних актів (далі РДАСА), документів архіву Санкт-Петербурзького відділення інституту історії РАН та британських архівів: відділу рукописів Британської бібліотеки (British Library), Національного архіву Великої Британії (The National Archives) та архіву графства Кент (Kent History and Library Centre).

***Ключові слова:** граф С.Р.Воронцов, російсько-англійські відносини, «Архів князя Воронцова», листування, кореспондентські зв'язки.*

Усі процеси у сучасних міжнародних відносинах мають свої закономірності та логіку, які виникли не сьогодні, а мають свою власну історію. Геополітичні інтереси сучасних країн, неоімперські амбіції деяких з них мають свої корні у історії міжнародних відносин ХVІІІ сторіччя.

Історія російсько-англійських відносин кінця ХVІІІ – початку ХІХ сторіч має виключне значення для історії міжнародних відносин цього періоду. Це час становлення «Другої Британської імперії», час втрати англійцями американських колоній та переорієнтація англійського уряду в східному напрямку. Це час розквіту Ост-Індської компанії. Російські та британські інтереси перехрещувалися і в східному напрямку – обидві країни поширювали свою торгівельну експансію на Схід, і в європейському – І Російська імперія і Велика Британія намагалися обмежити територіальну експансію наполеонівської Франції.

Одним з багатіших джерел з історії російсько-англійських відносин кінця ХVІІІ – початку ХІХ сторіч є приватне листування графа С.Р.Воронцова, який у період з 1785р. по 1806р. з невеличкою перервою у 1800 р. був надзвичайним та повноважним міністром Російської імперії при Сент-Джеймському дворі. Особливу цінність його листування обумовлює два фактори: по-перше, листування

того часу являло собою не тільки засіб особистого спілкування, а виступало також, як засіб ознайомлення з того тогочасним суспільним життям, тобто у листі до свого кореспондента граф висвітлював усі проблеми англійського суспільства того часу та й відносини країни з іншими європейськими та східними державами; по-друге, граф С.Р.Воронцов був безпосереднім учасником подій, тобто він володів безцінною інформацією про хід подій з «перших рук». Слід зазначити, що важливе місце при аналізі посідає такий етап аналізу листування, як виявлення кореспондентських зв'язків архіву графа С.Р.Воронцова. Саме від того з ким листувався граф С.Р.Воронцов залежить цінність його листів, як джерела з історії російсько-англійських відносин.

В українській та російській історіографії та джерелознавстві відсутні роботи, щодо опрацювання листів графа С.Р.Воронцова, що обумовило мету статті – виявити найбільш репрезентативні з історії російсько-англійських відносин кореспондентські зв'язки листування графа С.Р.Воронцова. Досягнення цієї мети обумовило виконання наступних задач: 1) провести групування листів графа С.Р.Воронцова за адресатно-тематичною та хронологічною ознаками; 2) виявити структуру епістолярного фонду графа С.Р.Воронцова, тобто наявність кореспондентських зв'язків; 3) виявити серед цих зв'язків найбільш репрезентативні зв'язки, тобто виявити тих адресатів листування, з якими є найбільш цінним джерелом з історії російсько-англійських відносин.

Слід зазначити, що листування графа С.Р.Воронцова є частиною величезного комплексу епістолярних джерел, який в історичній науці отримав назву «Архів князя Воронцова». Незважаючи на те, що саме листування графа С.Р.Воронцова є повністю не дослідженим комплексом джерел, «Архів князя Воронцова» вже декілька разів привертало увагу науковців. Але, слід звернути увагу на те, що усі ці роботи носять оглядовий характер. Це обумовлено перш за все, величезною кількістю документів архіву, а також тим що більшість документів була опублікована на мові оригіналу, тобто на французькій мові. Кінець XVIII – початок XIX ст., це саме той час коли представники російського дворянства та аристократії спілкувалися французькою мовою, французька мова також була мовою міжнародних дипломатичних відносин того часу. «Архів князя Воронцова» це єдина офіційна публікація комплексу документів династії графів та князів Воронцових починаючи з документів архіву канцлера Російської імперії за часи імператриці Єлизавети I графа М.І.Воронцова та закінчуючи документами князя М.С.Воронцова. Князь С.М. Воронцов доручив видання фамільного архіву видатному археографу П.І. Бартеневу. Перший том публікації побачив світ у 1870 році. Останній том, сороковий, було опубліковано в 1895 році, «Розпис» – у 1897 р.

Листи для бази дослідження залучені з двох офіційних публікацій листування графа С.Р.Воронцова: «Архіву князя Воронцова» під редакцією П.І. Бартевева та «Матеріалів для життєопису графа Н.П.Паніна» (видання А.Г.Брікнера).

Першою серед публікацій, що носять оглядовий характер слід зазначити публікацію І.Троїцького «Архів Воронцових», що була опублікована в журналі «Літературна спадщина» Вип. 9-10 за 1933 рік. За словами самого автора : «Найбільш багатий розділ архіву – це листування... Головний епістолярний фонд складає листування самих власників архіву, особливо М.Л., А.Р. та С.Р.Воронцових.» [7, с.405] Автор відзначає, що листування графа С.Р.Воронцова

носить характер дипломатичного листування, тому що кореспондентами графа були перш за все канцлери, віце-канцлери Російської імперії, прем'єр міністри, міністри іноземних справ Великої Британії, дипломати Російської імперії при європейських дворах [7, с.405]

Наступною за часом, є публікація В.З.Джінчарадзе «Огляд фонду Воронцових, що зберігається в Центральному державному архіві древніх актів». Автор наводить огляд документів, що зберігаються в Центральному Державному архіві старовинних актів. Дослідник уточнює, що їм надано огляд документів, що стосуються тільки службової діяльності Воронцових [5, с.242]. Документи класифіковані згідно з тематичною ознакою.

Ще одна оглядова публікація «Огляд зібрання Воронцових, що зберігається в архіві Ленінградського відділу інституту історії Академії Наук СРСР» автором, якої виступає В.А.Петров, містить огляд документів, що складають дипломатичне листування канцлера повноважного міністра Російської Імперії в Англії – С.Р.Воронцова. Серед листів останнього автором виділено листування з канцлером О.А.Безбородко, з віце-канцлером графом Н.П.Паніним, з англійським міністром іноземних справ В. Гренвілем, прем'єр-міністром У.Піттом [6, с.110].

Замикає низку оглядових робіт стаття А.Ю.Ануфрієвої «Архів князя Воронцова»: історія та склад публікації». Дослідниця надає загальну характеристику «Архіва князя Воронцова» під редакцією П.І.Бартенева. Автор зауважує, що в основу публікації було покладено хронологічно-тематичний принцип [2, с.293].

Автор поділяє опубліковані документи на шість груп, серед яких документи графа С.Р.Воронцова. Серед респондентів С.Р.Воронцова названі, наприклад, тільки князь Кастельчікала, С.К.Грейг, барон А.Л.Ніколаї, П.В.Завадовський та Ф.В.Ростопчин. Це остання з низькі оглядових робіт, присвячених «Архіву князя Воронцова».

Слід зазначити, що до джерельної бази дослідження при виявленні структури епістолярного фонду графа С.Р.Воронцова було залучено, крім документів, опублікованих в «Архіві князя Воронцова» та «Матеріалах до життєпису графа Н.П.Паніна, документи Російського державного архіву старовинних актів (далі РДАСА), документи архіву Санкт-Петербурзького відділення інституту історії РАН та британських архівів: відділу рукописів Британської бібліотеки (British Library), Національного Архіву Великої Британії (The National Archives) та архіву графства Кент (Kent History and Library Centre).

Для С.Р.Воронцова був характерним інтерес до широкого кола політичних проблем. Усі найбільш значущі події, що відбувалися на міжнародній арені, як ті що мали пряме відношення до Російської імперії, так і ті, що лише непрямо чинили вплив на її інтереси викликали його жвавий інтерес. Всі листи можна розділити на чотири групи за тематичною ознакою: 1) листи в яких відображаються російсько-англійські відносини за період 1785-1804рр; 2) листи, що описують революційні події во Франції та їх вплив на ситуацію в інших європейських країнах; 3) листи, що до російської внутрішньої та зовнішньої політики за період з 1785-1804; 4) листи, що містять інформацію про особисте життя С.Р.Воронцова, у тому числі про його стосунки з представниками британської та європейської еліти, про його дітей, листи-рекомендації та ін.

У своїх листах він аналізував перш за все характер стосунків Англії та Росії. За часи перебування графа С.Р.Воронцова в Англії, йому довелося вирішувати проблеми з пролонгацією торгівельного договору 1766 р, подолання очаківської кризи під час русько-турецької війни, підписання англійсько-російської конвенції 1793 р., спрямованої проти Франції. У листах С.Р.Воронцова до його кореспондентів міститься аналіз багатьох інших політичних тогочасних подій, таких як критика дій російського уряду за часи російсько-турецьких війн, російсько-шведських війн, революційні події у Франції, революційні події в Голландії, розділ Польщі.

Слід зазначити, що до кола кореспондентів графа С.Р.Воронцова у даному дослідженні включені тільки ті, листування з ким граф С.Р.Воронцов підтримував багато років. Епізодичні та короткострокові кореспондентські зв'язки до кола джерел дослідження не увійшли.

Усіх адресатів розподілено на три групи: 1) родичі та близькі друзі; 2) посадові особи Російської імперії; 3) посадові особи Великої Британії. До першої групи увійшли – граф О.Р.Воронцов, граф Ф.В.Ростопчин, князь Р. ді Кастельчикала, князь О.А.Безбородко, князь В.П.Кочубей. Для проведення аналізу листування слід навести відомості про осіб-кореспондентів графа С.Р.Воронцова, історію їхніх взаємостосунків та з'ясувати історичний контекст їхнього листування.

Граф О.Р.Воронцов, старший брат графа С.Р.Воронцова, обіймав посаду Президента Комерц-колегії Російської імперії з 1773 по 1794 р. [1, с.86]. Наприкінці 1793 р. граф подав у відставку [1, с.90], а в 1794 р. його прохання було задоволено. Імператор Павло I запрошував графа на державну службу, але той не дав згоди [1, с.92]. У 1802 р., за часи імператора Олександра I, граф повернувся на держслужбу та отримав посаду канцлера Російської імперії, яку й обіймав до 1804 р., аж поки за станом здоров'я не був змушений знов подати у відставку. У 1805 р. графа О.Р.Воронцова не стало [1, с.101].

Дослідник П.І.Бартенєв так характеризує братів Воронцових: «Разнясь между собою характерами, братья Воронцовы вполне сходились друг с другом в безграничной преданности к России и в заботах об ея преуспейнии... В любви к Отечеству у этих людей было (по счастливому выражению князя П.А.Вяземского) еще более любви отеческой, нежели любви сыновней, и этою-то попечительскою заботливостью о благосостоянии родной страны проникнуты ниженапечатанные письма...» [7, с.6].

Надана дослідником характеристика дуже важлива для аналізу листування. Справа в тому, що кількість листів братів Воронцових один до одного складає майже половину загальної кількості листів, залучених до дослідження.

Існуванню величезного за обсягом корпусу листів братів один до одного є два пояснення. Перш за все, це духовна спорідненість братів. Потреба в безперервному спілкуванні, бажання крок за кроком простежувати життя близької людини, спонукала графа Семена Романовича перетворювати свої листи на щоденникові записи. По-друге, як для президента Комерц-колегії, для О.Р.Воронцова була дуже цінною інформація про економічне становище Великої Британії, про умови договорів, які були укладені з іншими європейськими країнами, про ті галузі промисловості, що використовували сировину, яка була закуплена в Росії.

Загальна кількість листів братів Воронцових один до одного складає 1065 одиниць за період з 1760 р. по 1804 р., з них кількість листів графа С.Р.Воронцова до брата, опублікованих в «Архіві князя Воронцова» складає 454 листи за період з 1760 р. по 1804 р. Листи графа С.Р. Воронцова до його брата графа О.Р.Воронцова опубліковані в IX, X, XI та XXXII томах «Архіву князя Воронцова» за редакцією П.І.Бартенєва. 378 листів написані автором під час перебування його на посаді надзвичайного посланця та повноважного міністра Російської імперії при Сент-Джеймському дворі. Що стосується листів графа О.Р. Воронцова, то у виданні П.І.Бартенєва опубліковано лише 36 листів. Вони охоплюють період 1783-1785 рр. і опубліковані в 31 томі, та один лист за 1798 р. опубліковано в 34 томі. Щодо іншої половини корпусу листів братів один до одного, точніше листів графа О.Р.Воронцова до його брата С.Р.Воронцова, то вони зберігаються у РДАСА ф. 1261 «Воронцови». Загальна кількість цієї частини листів складає 575 одиниць. Ці листи о цього часу неопубліковані та вперше залучені до наукового обігу.

Серед найближчих друзів та товаришів по службі графа С.Р. Воронцова слід відзначити О.А.Безбородька. За часи знищення гетьманства в Україні починає свою службу в генерал-губернатора Малоросії Н.П.Румянцева-Задунайського в 1765 р. [3, с.162]. Потім за часи російсько-турецької війни 1768-1774 рр. він служив при штабі головнокомандуючого військами на російсько-турецькому фронті Н.П. Румянцева-Задунайського [3, с.162]. Саме за часи цієї війни завдяки тому, що граф С.Р. Воронцов також служив під началом графа Н.П. Румянцева-Задунайського, графи О.А.Безбородько та С.Р.Воронцов зблизилися й залишилися в дружніх стосунках на все життя. З 1780 р. починається служба графа О.А.Безбородька в Міністерстві Іноземних справ, спочатку в чині генерал-майора з правом усіх неогоціцій [3, с.163]. Потім у 1784 р. він отримує звання другого члена Міністерства Іноземних справ, а в 1797 р. «Император Павел I возвел его, в 1797 году, в достоинство канцлера и светлейшего князя Российского» [3, с.164]. Усі питання торгівельних відносин Росії та Великої Британії, а також питання формування перших антинаполеонівських коаліцій знайшли відображення в листуванні князя О.А. Безбородька та графа С.Р. Воронцова. Загальний корпус листів, що складає їхнє листування, налічує 154 одиниці та охоплює період з 1766 р. по 1799 р. Проте до джерельної бази дослідження залучено тільки 100 листів за період з 1785 р. по 1799 р.

Останні три кореспонденти, що входять до цієї групи, зав'язали дружні стосунки з графом С.Р.Воронцовим пізніше, за часи його дипломатичної служби: «Князь Руффо ди Кастельчикала был на 11 лет моложе своего друга и умер в один год с ним (1832, от холеры в Париже)...У наследников князя Кастельчикалы должны сохраняться письма к нему графа Семена Романовича, в которых вероятно найдется много политических откровений. Оба лица принадлежали к числу опытейших дипломатов. Они сблизилсь может быть еще в Италии, где подолгу живал граф Воронцов еще до своего назначения в Лондоне» [16, с.254]. До джерельної бази дослідження залучено 153 листи князя Р. ди Кастельчикала до графа С.Р.Воронцова за період з 1795 р. по 1825 р., що опубліковані в «Архіві князя Воронцова», т. XXVII.

П.І.Бартенєв у вищенаведеному уривку висвітлює перспективи подальшого наукового пошуку, оскільки в його виданні було опубліковано тільки листи князя

Р. ді Кастельчикала до графа С.Р.Воронцова, а листів-відповідей у розпорядженні видавника не було.

Князь В.П.Кочубей був рідним племінником канцлера князя О.А.Безбородька, який і направив його до Лондона: «В Лондоне он поручен был особенному попечению нашего графа С.Р.Воронцова и вскоре посредством ежедневных сношений с ним, приобрел его доверенность» [4, с.223]. У 1792 р., у віці двадцяти чотирьох років, князь В.П. Кочубей був відправлений до Константинополя як надзвичайний посланець та повноважний міністр [4, с.224]. Листування графа С.Р.Воронцова з князем В.П. Кочубеем має науковий інтерес з точки зору дослідження «східного питання» в російсько-англійських відносинах наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. До наукової бази дослідження залучено 204 листи князя В.П. Кочубея до графа С.Р.Воронцова за період з 1791 р. по 1812 р. та два листи графа С.Р. Воронцова до князя В.П. Кочубея, що датуються 1801 та 1802 рр.

За словами П.І.Бартенева: «немного людей можно назвать в Новом периоде Русской Истории, которые бы так живо принимали к сердцу дела своего Отечества, как графы Семен Романович Воронцов (1744-1832) и Федор Васильевич Ростопчин (1763-1836). Поэтому переписка их, продолжавшаяся без малого тридцать пять лет, имеет историческое значение» [6, с.5]. Граф Ф.В.Ростопчин віднесений до першої групи адресатів, тому що тривале листування кореспондентів, не пов'язаних службовими відносинами, пояснюється наявністю дружньої прихильності. Їхня перша зустріч відбулася в Лондоні в 1787 р., але ще декілька років «граф Ростопчин искал чести примкнуть к числу почитателей графа С.Р. Воронцова» [6, с.6]. Загальна кількість листів графів С.Р.Воронцова та Ф.В.Ростопчина один до одного, опублікованих в «Архіві князя Воронцова», складає 161 лист, що охоплюють період з 1791 р. по 1825 р. Починаючи з 1791 р., графи ведуть досить регулярне листування, але після того, як в одному зі своїх листів граф С.Р.Воронцов «називав Панина своїм другом», граф Ф.В. Ростопчин, що відчував неприязнь до графа Н.П. Паніна, майже на рік перервав листування, яке було поновлене в 1801 р. В «Архіві князя Воронцова» за редакцією П.І.Бартенева наявний і інший досить тривалий період, коли листи графів один до одного відсутні в силу нез'ясованих причин, це період з 1803 р. по 1812 р. Потім листування поновлюється до 1825 р. Оскільки граф Ф.В.Ростопчин з вересня 1799 р. посідав місце першоприсутнього в Іноземній колегії, матеріали їхнього листування безпосередньо стосуються формування антинаполеонівських коаліцій на чолі з Великою Британією.

До другої групи кореспондентів графа С.Р.Воронцова віднесено посадових осіб Російської імперії. Зазначимо, що оскільки в дослідженні аналізується приватне, а не службове листування, то визначення другої групи кореспондентів графа С.Р.Воронцова, як «посадові особи» є умовним і застосоване нами лише з метою розподілу кореспондентів, яких пов'язували з графом С.Р.Воронцовим більш дружні стосунки та особисте знайомство, та тих, що називали у своїх листах себе «друзями» графа, але не були особисто знайомі з ним, лише з обов'язку служби, або через третіх осіб.

Особливе місце серед кореспондентів третьої групи має граф І.А.Остерман, віце-канцлер Російської імперії за часи імператриці Катерини ІІ та канцлер Російської імперії за часи імператора Павла І. З графом І.А.Остерманом графа С.Р.

Воронцова поєднують лише службові стосунки, але віце-канцлер користувався пошаною графа С.Р.Воронцова, що й бачимо з його листів до віце-канцлера: «Милостивый государь мой граф Иван Андреевич» [7, с.403], «Что ж до Вас касается, то, зная, как Вы усердны помогать ближнему и с каким удовольствием ищите случай оказать благотворительное ваше сердце...» [7, с.406]. В «Архіві князя Воронцова» опубліковано лише 7 листів графа С.Р.Воронцова до графа І.А.Остермана за період 1785-1786 рр., але в РДАСА зберігається ще 22 листи графа С.Р. Воронцова до графа І.А.Остермана. Ці листи є цінним джерелом з історії торгівельних російсько-англійських відносин та відносин між двома країнами за часи формування антинаполеонівських коаліцій.

Листування з графом Н.П. Паніним є важливою частиною джерельної бази дослідження. За словами російського історика О.Г.Брікнера: «Хотя его политическая деятельность обнимает не более шести-семи лет (1795-1801), она тесно связана с самыми важными событиями этой эпохи. Политическая роль Панина, его деятельность и последовавшее за нею многолетнее невольное бездействие в области политики, представляют собой важные данные для характеристики этого периода нашей истории» [19, с.7].

Слід зазначити, що особисті відносини між графом С.Р.Воронцовим та графом Н.П. Паніним були дуже складними: «Знакомство графов Никиты Петровича Панина и Семена Романовича Воронцова, начавшееся осенью 1797 года и продолжавшееся четыре года с чем-то, ограничивалось их перепискою... Никогда и позже, после разрыва, происходившего между ними во время прекращения политической деятельности Панина, они лично не встречались. Дружба и взаимное уважение осенью 1801 года уступили место противоположным чувствам; истинная привязанность заменилась непримиримой враждою...» [20, с.180]

Листування графів С.Р.Воронцова та Н.П. Паніна в «Архіві князя Воронцова» представлено 101 листом, у т.ч. 82 листами графа Н.П.Паніна до графа С.Р.Воронцова та 19 листами графа С.Р.Воронцова. Очевидно, що до видання П.І. Бартенєва включено не всі листи графа С.Р. Воронцова до Н.П.Паніна. Цю лакуну заповнюють «Материалы для жизнеописания графа Н.П.Панина» (видання Брікнера). Надзвичайно багата колекція документів, опублікованих у цьому виданні, доповнює листування ще 68 листами графа С.Р.Воронцова до графа Н.П.Паніна, а також містить ще 2 листи графа Н.П.Паніна до графа С.Р.Воронцова.

Листування графів С.Р.Воронцова та графа Н.П.Паніна за весь цей період є безцінним джерелом з історії формування антинаполеонівських коаліцій.

«Граф Семен отличался честным и открытым характером, но имел обыкновение судить о вещах и людях резко, не допуская никаких оттенков между хорошим и дурным, которых по справедливости нельзя не принимать во внимание. Питая неограниченное доверие к суждениям своего брата, он всецело проникся его хорошим мнением обо мне. Имеющаяся у меня в руках переписка с ним свидетельствует о том интересе, с каким он защищал меня от клеветнических нападков и поддерживал на посту, занимаемом мною по желанию императора и канцлера, своего брата. Не было такого вида поддержки, которого бы он мне не оказал» [8, с.154]. Так князь Адам Чарторийський характеризує свої відносини з графом С.Р.Воронцовим. Листування їхнє цілком пов'язане з виконанням службових обов'язків. У 1803 р. князь Адам Чарторийський був призначений

помічником канцлера О.Р.Воронцова, після відставки якого Олександр І призначив його міністром іноземних справ. Цю посаду він обіймав з 1803 р. по 1807 р. До джерельної бази дослідження залучено 75 листів кореспондентів один до одного за період з 1803 р. по 1807 р. Листування князя А.Чарторийського з графом С.Р.Воронцовим відображає історію участі Росії та Англії в антинаполеонівських коаліціях, а також історію російсько-англійських стосунків відносно «східного питання».

Останню групу адресатів графа С.Р.Воронцова представляють прем'єр-міністр Великої Британії Уільям Пітт, який обіймав цю посаду з 1783 р. по 1801 р., та з 1804 р. по 1806 р., та Уільям Гренвіль, міністр іноземних справ Великої Британії з 1791 по 1801 рр. та 19-й прем'єр-міністр Великої Британії з 1806 по 1807 рр.

Стосунки графа С.Р.Воронцова з Уільямом Піттом були особливими. За свідченням сучасників: «он так преклонялся пред Питтом, что все, что походило, я не говорю даже на критику, а на какое-нибудь простое замечание или сомнение в политике, принципах или действиях этого министра, казалось графу Семену абсолютной бессмыслицей, неизвинительным извращением ума или чувства.» [8, с.155]. Сам граф С.Р.Воронцов у своїх листах до князя А.Чарторийського підтверджує свої дружні почуття до У.Пітта та їхні близькі стосунки: «Та манера, в которой я выражаю свои чувства по отношению к этому добродетельному человеку не продиктована слепой пристрастностью из-за той дружбы и из-за того доверия, которым он меня почтил...» [12, с.356] До джерельної бази дослідження залучені 20 листів У. Пітта до графа С.Р.Воронцова, які зберігаються у відділі рукописів Британської бібліотеки (British Library), листи графа С.Р.Воронцова до У.Пітта – 30 одиниць, що зберігаються в архіві графства Кент (Kent History and Library Centre).

Однією з найбільших частин джерельної бази дослідження, наряду з листуванням графа О.Р.Воронцова з братом, є листування з міністром іноземних справ Великої Британії У. Гренвілем. Це листування, як і листування з У.Піттом, є неопублікованим та вперше залученим до наукового обігу. Наявність дружніх відносин між кореспондентами підтверджено саме уривками з листів: «Я дуже вдячний Вам, мілорд, за документи, що Ви, мілорд, передали мені, завдяки вашій зі мною дружбі...»[3], «Ніхто не міг зробити для мене стільки та не міг зробити мене більш щасливим, ніж Ви, мілорд...»[3]. Саме так звертається граф С.Р. Воронцов до мілорда У.Гренвіля. Наявність дружніх відносин підтверджує той факт, що листування між кореспондентами продовжувалося й у ті часи, коли вони вже не обіймали своїх державних постів. До джерельної бази залучено 400 листів кореспондентів один до одного за період з 1793 по 1823 рр . Ці листи, зберігаються у відділі манускриптів британської бібліотеки (British Library). Також 62 листи за період з 1794 р. по 1800 р. зберігаються в архіві Санкт-Петербурзького відділу інституту історії РАН. Це листування є безцінним джерелом з історії російсько-англійських відносин, починаючи з 1793 р. по 1806 р., тобто з історії участі Росії та Великої Британії в антинаполеонівських коаліціях, з історії торгівельних відносин та «східного питання» в літописі стосунків обох країн.

Підсумки, які випливають з досліджених матеріалів, викладено в таблицях. У таблиці 1 наведено інформацію про загальну кількість листів, що складають

Випуск 36

джерельну базу в розрізі адресатів, а в таблиці 2 подано систематизацію листів за хронологічно-тематично-адресатною ознакою.

Доцільність такої систематизації пояснюється тим, що всі кореспонденти графа С.Р.Воронцова обіймали свої посади у визначені періоди історії російсько-англійських відносин, тобто хронологічно-адресатна ознака систематизації є доцільною. Хронологічно-тематична ознака є доцільною, оскільки весь досліджуваний період з 1785 р. по 1806 р. можна поділити на три частини, залежно від актуальності питань двосторонніх відносин країн: на початку дипломатичної діяльності графа С.Р.Воронцова гостро стояла проблема пролонгації торговельного договору та зберігання існуючого рівня торговельних відносин, а після Великої Французької революції та французької експансії в Європі на першій план вийшло питання формування антинаполеонівських коаліцій за участю Росії та Великої Британії, паралельно виникають питання, пов'язані з відносинами обох країн з Оттоманською Портою.

Таблиця 1.

ПІБ кореспондента	Загальна кількість листів, залучених до джерельної бази
О.А.Безбородко	100
О.Р.Воронцов	1065
У.Гренвіль	462
Р.ді Кастельчікала	153
В.П.Кочубей	206
І.А.Остерман	29
Н.П.Панін	171
У.Пітт	60
Ф.В.Ростопчін	161
А.Чарторийський	75
РАЗОМ	2482

Таблиця 2.

Тема листування	Хронологічні рамки теми	ПІБ кореспондентів, листування з якими є найбільш репрезентативним з теми
Торговельні відносини, проблеми з пролонгацією торговельного договору 1766р., Очаківська криза, торговельна конвенція 1793р.	1785-1793рр	О.А.Безбородко, О.Р.Воронцов, У.Гренвіль, І.А.Остерман
Антифранцузькі коаліції	1791-1806	О.А.Безбородко, О.Р.Воронцов, У.Гренвіль, Р.ді Кастельчікала, В.П.Кочубей, Н.П.Панін, У.Пітт, Ф.В.Ростопчін, А.Чарторийський
«Східне питання» в російсько-англійських відносинах	1791-1806	О.Р.Воронцов, У.Гренвіль, Р.ді Кастельчікала, В.П.Кочубей, У.Пітт, А.Чарторийський

З усього вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

1) до кола кореспондентів графа С.Р.Воронцова, з якими він підтримував досить тривале листування включені десять осіб. Кореспонденти обрані в залежності від репрезентативності їх листування з Воронцовим з тем дипломатичної історії російсько-англійських відносин.

2) Групування кореспондентів на групи є доцільним оскільки серед кореспондентів виділяються в першу чергу російські та англійські, в другу – друзі та державні діячі, з якими графа С.Р.Воронцова пов'язували службові відносини.

3) 11 Групування листів з тематичної ознаки здійснено з використанням контент-аналізу змісту листів, що складають листування графа С.Р.Воронцова з його кореспондентами. При аналізі листів виділено три тематичні групи листів та проведено розподіл кореспондентів, листування з якими є найбільш репрезентативним саме з визначеної теми.

Слід зазначити, що кількість листів кореспондентів графа С.Р.Воронцова та його листів, що наведена не є остаточною. Дослідження має подальші перспективи наукового пошуку. Вирішення однієї з специфічних задач джерелознавчого аналізу епістолярних матеріалів полягає в «організації листування у цілісний текст». На базі вищевикладеного реконструкція цілісного тексту листування графа С.Р.Воронцова можлива тільки з графом О.Р.Воронцовим, графом Н.П.Паніним та лордом У.Гренвілем. Що ж до інших кореспондентів графа то дослідження в архівосховищах Росії, Великої Британії, Італії, Польщі, США у фондах сімейних архівів кореспондентів графа відкривають перед дослідником нові перспективи наукового пошуку.

Список джерел та літератури

Джерела

І. Архівні матеріали

1. Російський державний архів старовинних актів. – Ф.1261 (Фонд Воронцових).
2. Науково-історичний архів Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук. – Ф.36 (Воронцови).
3. British library . Manuscript Collection. – Add MS 59044-59047 : 1793-1825 (DROPMORE PAPERS. Vols. CXC-CXCIII. Simon, Count Woronzov; 1793-1825. Four volumes).
4. Kent History and Library Centre. – CKS-U1590/S5/O4/10 (Official papers of W.Pitt.).
5. The National Archives. – PRO 30/8 (William Pitt, 1st Earl of Chatham: Papers).
- II. Опубліковані матеріали.
6. Архів князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895 – Кн.VIII. – 1876. – 582 с.;
7. Архів князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.IX. – 1876. – 528 с.;
8. Архів князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.X. – 1876. – 505 с.;
9. Архів князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895.– Кн.XI. – 1877. – 514 с.;
10. Архів князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895.– Кн.XIII. – 1879. – 507 с.;
11. Архів князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.XIV. – 1879. – 528 с.;
12. Архів князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.XV. – 1880. – 517 с.;

Випуск 36

13. Архивъ князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.XVI. – 1880. – 522 с.;
14. Архивъ князя Воронцова: [в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.XVIII. – 1880. – 493 с.;
15. Архивъ князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.XXIV. – 1880. – 424 с.;
16. Архивъ князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.XXVII. – 1883. – 525 с.;
17. Архивъ князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.XXXI. – 1885. – 530 с.;
18. Архивъ князя Воронцова:[в 40 кн.] / [под ред. П.И. Бартенева].– М., 1870-1895. – Кн.XXXIV. – 1888. – 504 с.;
19. Брикнер А.Г. Материалы для жизнеописания графа Никиты Петровича Панина:[в 6т.]. – СПб., 1888-1892. – Т.I. – 1888. – 319 с.
20. Брикнер А.Г. Материалы для жизнеописания графа Никиты Петровича Панина:[в 6т.]. – СПб., 1888-1892. – Т.II. – СПб., 1890. – 506 с.
21. Брикнер А.Г. Материалы для жизнеописания графа Никиты Петровича Панина:[в 6т.]. – СПб., 1888-1892. – Т.III. – СПб., 1890. – 660 с.

Література

1. Алексеев В.Н. Графы Воронцовы и Воронцовы-Дашковы в истории России. – М., 2002. – 477 с.;
2. Ануфриева А.Ю. Архив князя Воронцова: история и состав публикации // Документ. Архив. История. Современность. Сборник научных трудов. Вып.5. – Екатеринбург: Изд-во Уральского Университета, 2005. – С.292-307.
3. Бантыш-Каменский Д.Н. Словарь достопамятных людей русской земли:[в 4 т.] .–СПб.: Русская симфония, 2009. – Т.I.– 2009.– 800 с.;
4. Бантыш-Каменский Д.Н. Словарь достопамятных людей русской земли:[в 4 т.] .–СПб.: Русская симфония, 2009. – Т.II.– 2009.– 800 с.;
5. Джинчарадзе В.З. Обзор фонда Воронцовых, хранящегося в ЦГАДА // Исторические записки. Т.32. – М: Изд-во АН СССР, 1950. – С.242-265.
6. Петров В.А. Обзор собрания Воронцовых, хранящегося в архиве Ленинградского Отдела Института истории Академии наук СССР // Проблемы источниковедения. Вып.5. – М: Изд-во АН СССР, 1956. – С.102-146.
7. Троицкий И. Архив Воронцовых //Литературное наследство. Вып.9-10. –М., 1933. – С.397-420.
8. Чарторижский А. Мемуары князя Адама Чарторижского и его переписка с императором Александром I / Пер. с французского А. Дмитриевой. [Под ред. А. Кизеветтера]: [в 2 т.]. - М., 1912-1913. – Т.I. – 1912. – 386с.

REFERENCES

1. Troitskiy I. Woronzow Archive //Literaturnoe Nasledstvo. Vyp.9-10. –М., 1933. – p.405.
2. Troitskiy I. Woronzow Archive //Literaturnoe Nasledstvo. Vyp.9-10. –М., 1933. – p.405.
3. Djincharadze V.Z. Survey of Woronzow fund, held at CSAAD // Istoricheskie zapiski. V.32. – М: Izdatelstvo AN USSR, 1950. – p.242.
4. Petrov V.A. Survey of Woronzow collection, held at the Archive of Leningrad Department of the Institute of history of Academy of Science of USSR // Problemy istochnikovedeniya. Vyp.5. – М: Izdatelstvo AN USSR, 1956. – p.110.
5. Anufrieva A.U. Prince Woronzow Archive: history and structure of the publication // Document. Archiv. Istoriya. Sovremennost. Sbornyk nauchnyh trudov. Vyp.5. – Ekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo Universiteta, 2005. – p.293.

6. Alekseev V.N. Woronzow and Woronzow-Dashkov Counts in the history of Russia. – M.:Centropoligraf, 2002. – p.86.
7. Alekseev V.N. Woronzow and Woronzow-Dashkov Counts in the history of Russia. – M.:Centropoligraf, 2002. – p.90.
8. Alekseev V.N. Woronzow and Woronzow-Dashkov Counts in the history of Russia. – M.:Centropoligraf, 2002. – p.92.
9. Alekseev V.N. Woronzow and Woronzow-Dashkov Counts in the history of Russia. – M.:Centropoligraf, 2002. – p.101.
10. Prince Woronzow Archive:[in 40 vol.] / [edited by P.I.Bartenev].– M., 1870-1895. – Vol.IX. – 1876. – p.6;
11. Bantysh-Kamenskiy D.N. Dictionary of memorable people of Russia :[in 4 vol.] .–Spb.: Russian symfonia, 2009. – Vol.I.– 2009.– p.162.
12. Bantysh-Kamenskiy D.N. Dictionary of memorable people of Russia :[in 4 vol.] .–Spb.: Russian symfonia, 2009. – Vol.I.– 2009.– p.162.
13. Bantysh-Kamenskiy D.N. Dictionary of memorable people of Russia :[in 4 vol.] .–Spb.: Russian symfonia, 2009. – Vol.I.– 2009.– p.163.
14. Bantysh-Kamenskiy D.N. Dictionary of memorable people of Russia :[in 4 vol.] .–Spb.: Russian symfonia, 2009. – Vol.I.– 2009.– p.164.
15. Prince Woronzow Archive:[in 40 vol.] / [edited by P.I.Bartenev].– M., 1870-1895. – Vol.XXVII. – 1883. – p.254.
16. Bantysh-Kamenskiy D.N. Dictionary of memorable people of Russia :[in 4 vol.] .–Spb.: Russian symfonia, 2009. – Vol.II.– 2009.– p.223.
17. Bantysh-Kamenskiy D.N. Dictionary of memorable people of Russia :[in 4 vol.] .–Spb.: Russian symfonia, 2009. – Vol.II.– 2009.– p.224.
18. Prince Woronzow Archive:[in 40 vol.] / [edited by P.I.Bartenev].– M., 1870-1895. – Vol.VIII. – 1876. – p.5.
19. Prince Woronzow Archive:[in 40 vol.] / [edited by P.I.Bartenev].– M., 1870-1895. – Vol.VIII. – 1876. – p.6.
20. Prince Woronzow Archive:[in 40 vol.] / [edited by P.I.Bartenev].– M., 1870-1895. – Vol.IX. – 1876. – p.403.
21. Prince Woronzow Archive:[in 40 vol.] / [edited by P.I.Bartenev].– M., 1870-1895. – Vol.IX. – 1876. – p.406;
22. Brikner A.G. Materials for the biography of the count Nikita Petrovich Panin:[in 6 vol.] . – Spb., 1888-1892. – Vol.I. – 1888. – p.7.
23. Brikner A.G. Materials for the biography of the count Nikita Petrovich Panin:[in 6 vol.] . – Spb., 1888-1892. – Vol.II. – 1890. – p.180.
24. Prince Woronzow Archive:[in 40 vol.] / [edited by P.I.Bartenev].– M., 1870-1895. – Vol.X. – 1876. – p.154.
25. Prince Woronzow Archive:[in 40 vol.] / [edited by P.I.Bartenev].– M., 1870-1895. – Vol.X. – 1876. – p.155;
26. Prince Woronzow Archive:[in 40 vol.] / [edited by P.I.Bartenev].– M., 1870-1895. – Vol.XV. – 1880. – p.356;
27. British library. Manuscript Collection. – Add MS 59044-59047 : 1793-1825 (DROPMORE PAPERS. Vols. CXC-CXCIII. Simon, Count Woronzov; 1793-1825. Four volumes).

Морозова И.В. Структура корреспондентских связей эпистолярного фонда графа С.Р.Воронцова, как источника по истории русско-английских отношений конца XVIII – начала XIX вв

В статье дан анализ корреспондентских связей эпистолярного фонда графа С.Р.Воронцова, как источника по истории русско-английских отношений конца XVIII – начала XIX вв. Письма сгруппированы по адресатно-тематическому и хронологическому признакам. Определена структура эпистолярного фонда, в которой выделено три группы корреспондентов, переписка с

Випуск 36

которыми является наиболее репрезентативным, т.е. наиболее значимым источником по истории русско-английских отношений конца XVIII – начала XIX вв. Исследование проведено на материале «Архива князя Воронцова» под редакцией П.И.Бартенева, «Материалах к жизнеописанию графа Н.П.Панина» под редакцией А.Г.Брикнера, документов Российского государственного архива древних актов, научно-исторического архива Санкт-Петербургского отделения института истории РАН, отдела рукописей Британской библиотеки (British Library), Национального архива Великобритании (The National Archives) и архива графства Кент (Kent History and Library Centre).

Ключевые слова: граф С.Р.Воронцов, российско-английские отношения, «Архив князя Воронцова», переписка, корреспондентские связи.

Morozova I.V. The structure of the correspondence relations of epistolary fund of Count S.R.Woronzow, as the source on the history of anglo-russian relations at the end of XVIII – beginning of XIX centuries.

The article gives the analysis of the correspondence relationships of the epistolary fund of Count S.R.Woronzow, as the source on the history of anglo-russian relations at the end of XVIII – beginning of XIX centuries. The letters are grouped on the basis of addressee and theme, and on the basis of chronology. The structure of the epistolary fund is determined, marked out three groups of correspondents, correspondence with them is the most representative, that is the most significant source on the history of anglo-russian relations at the end of XVIII – beginning of XIX centuries. The research is carried out on the materials of the «Prince Woronzow Archive» edited by P.I.Bartenev, «Materials to the biography of Count N.P.Panin» edited by A.G.Brickner, documents from the Russian State Archive of Ancient Documents, documents from the science-history archive of Saint-Petersburg Department of Institute of History of Russian Academy of Science, documents from the Department of Manuscripts of the British Library, documents from the National Archive, documents from Kent History and Library Centre.

Key words: Count S.Woronzow, anglo-russian relations, «Prince Woronzow Archive», correspondence, correspondence relations.

Рецензент: Довжук І.В., доктор історичних наук, професор

Стаття подана
12.04.2012